

120 yıl sonra Friedrich Engels

Sungur Savran

Modern komünist hareketin iki kurucusundan biri olan Friedrich Engels, bundan 120 yıl önce, 1895'te 75 yaşında hayatını yitirmişti. Her ne kadar bütün dünyada Engels'in Karl Marx'ın yakın çalışma arkadaşı olarak sürekli öncüler arasında adı geçerse de, birçok siyasi grubun simgeleri arasında Marx'ın, Lenin'in ve grubun meşrebine göre Stalin, Mao veya bir başka tarihi önderin yüzleriyle birlikte onun yüzü de yer alırsa da, Engels'in komünizmin ya da onun teorisi ve dünya görüşü olarak Marksizmin oluşumundaki rolü genellikle küçümsenir. Buna 1970'li yıllardan beri devam eden bir başka eğilimi eklemek gerekir. Batı'nın Marx uzmanlarına (Marksologlara) göre, Marx kapitalist dünyanın eleştirisinde verimli ve anlamlı bir çalışma yapmış olabilir; ama Engels, Marx'ın fikirlerini kabalaştırarak, gereksiz yere sistemleştirerek, bir dogmalar yığını haline getirerek Stalinizmin yolunu döşemiştir. Engels'in günümüzde ihmal edilmesinin en önemli nedenlerinden biri belki de bu suçlamadır.

Biz bu yazıda bu eleştiriye ortaya atan, geliştiren, sistemleştiren akımı ne tasvir edeceğiz, ne de iddialarına ayrıntılı olarak cevap vereceğiz. Bu akımdan söz ediyorsak, Engels'e ne kadar sistematik olarak haksızlık edildiğinin altını çizmek içindir bu. Söz konusu eleştirel literatürün taranması, iddialarının sınıflandırılması ve bu iddiaların değerlendirilmesi kendi başına ciddi bir çalışmanın konusu olacak kadar önemlidir. Bu yazının çok daha alçakgönüllü bir amacı var: Genç kuşaklara Engels'i ve Marksizme katkılarını tanıtmak.

Bundan tam 20 yıl önce, Engels'in ölümünün 100. yıldönümü ile Lenin'in doğumunun 125. yıldönümü vesilesiyle, bugünkü Devrimci İşçi Partisi'nin 1990'lı

yıllardaki atası Patronsuz Generalsız Bürokratsız Sosyalizm grubu bir anma toplantısı düzenlemişti. Bugün Engels'i anma ve onurlandırma görevimizi devam ettiriyoruz. Marksizmin tarihi şahsiyetleri, insanlığın modern çağda yaşamış en gelişkin evlatlarıdır. Onlardan öğrenecek çok şeyimiz var, örnek almamız gereken çok yanları var, onların bize bıraktığı çok şey var. Tabii onları, putlaştırmadan, zaaflarını ve hatalarını da görerek, ama tarihte temsil ettikleri büyük atılımın hakkını da vererek ele almalıyız. Yolumuza ışık tutabilmesi için onların pratiklerini ve düşüncelerini iyi öğrenmeliyiz. Onlara saygının en önemli biçimi onlardan öğrenmektir.

Deniz ile Lenin bir arada

Engels, Marx'tan iki yıl sonra, 1820'de, aynen müstakbel arkadaşı gibi Almanya'nın sınai bakımdan en gelişkin, tarihsel gelişmenin özgünlüğü dolayısıyla da burjuva demokratik hukuki çerçevenin en ileri olduğu eyaleti Ren'de doğar. Ailesi düpedüz kapitalisttir, sanayi burjuvazisinin mensupları. Hem de o kadar güçlü kapitalistler ki, Almanya'daki işyerlerinin yanı sıra Britanya'da, 19. yüzyılda dünya sanayisinin kalbi olan Manchester'de bile fabrikaları vardır. Engels, babası tarafından daha lise sondayken okuldan alınır; önce bir başka işyerinde, sonra da baba şirketinde işe koşulur. 1842'den sonra Manchester'deki işyerine geçer. Ama artık devrimci olmuştur. Bundan sonra 1850'ye kadar neredeyse aileye hayrı dokunmaz. Ama 1850'den sonra Manchester'deki aile işletmesinde çalışmaya başlar.

Engels'in iş hayatına atılması, hakkında çok dedikoduya yol açmıştır. Bu kararın verilmesinde en ağırlıklı faktör Marx'ın *Kapital*'i yazabilmesi için ekonomik bakımdan desteklenmesidir. Bir de şu eklenmeli: Manchester'deki işletme baba şirketi olduğu için herkes Engels'in patron olduğunu varsayar. Oysa Engels 1864'e dek (yani hem Almanya'da, hem Britanya'daki gençlik stajını saymazsak) 14 yıl boyunca basit bir büro memuru gibi çalışmıştır. Ancak babası 1860'da öldükten sonra, o da 1864 gibi geç bir tarihte işin başına geçmiş ve hissedar olmuştur. Sonra da beş yıl içinde hızla kendini emekliye ayırmış, 1870'ten itibaren de Londra'ya yerleşerek kendini bütünüyle devrimci politikaya ve yazma işine vermiştir. İşten ayrıldığı gün sevgilisiyle ve Marx'ın kızlarından biriyle birlikte kutlama yaparken, "özgürlüğümün ilk günü" demiştir. Yani 75 yıllık yaşamının sadece beş yılında patron konumunda olmuştur. Engels'in borsada da zengin olduğu söylenir, yazılır. Bunun nedeni de aynıdır. Bir yandan Marx ailesine sürekli ekonomik destek verirken, bir yandan da özgürleşmek, kendi emeğini ve enerjisini de devrime ayırmak. Öte yandan, parayla ilişkisinin nasıl bir ilişki olduğunu anlatan çok güzel bir örnek vardır: Zengin kapitalist baba (1860'ta) öldüğünde beş çocuğundan dördü miras konusunda birbirlerine girince Friedrich bu tablonun parçası olmamak ve annesini rahatlatmak için mirastan bütünüyle feragat etmiştir!

Bu noktaya gelmişken bir meseleye değinmek yararlı olabilir. Marx kendisi küçük burjuva bir aileden geliyordu, eşi Jenny'nin ailesi ise düpedüz aristokrattı. Engels'e gelince, o da kapitalist bir aileden geliyor. Marx ve Engels sosyalist olmanın da ötesinde modern sosyalizmin öncüleri olduğuna göre, demektir bazıları, sosyalizmi bir sınıfa, işçi sınıfına bağlamanın ne gereği var? Sosyalizm (ahlaki) bir seçiştir demek ki.

Bu düşünce, iki karşıt açıdan bakıldığında da yanlıştır. Bir açı şudur: "Sosyalizmin burjuvanın hayatında ne yeri var?" Bu soru, iki meseleyi birbirine karıştırır. Sosyalizm ancak büyük kitleler onu benimseyip onun uğrunda mücadele etmeye başlayınca maddi bir güç haline gelir. Bu açıdan sosyalizmin taşıyıcıları işçi sınıfının içinden gelen kitlelerdir. Bu modern tarih boyunca doğrulanmıştır. Ama bu, diğer sınıflardan bireylerin de düşünce yoluyla, başka alanlardaki deneyimlerinin etkisi altında ve sınıf mücadelesinin yarattığı duygularla sosyalist olmasına neden engel olsun? Tarih boyunca insan toplumlarında adaleti, eşitliği, özgürlüğü çok çeşitli türden kişiler savunmuştur. Bugün burjuva toplumunda bu neden farklı olsun?

Meseleye öteki uçtan yaklaşıncı, akla gelen soru şudur: "Sosyalizmin burjuvazinin saflarında yetişmiş aydınlara ne ihtiyacı vardır?" Bunun cevabı toplumsal işbölümünün işçi sınıfını düşünsel alanda zayıf kılmasında yatar. Bütün hafta fabrikada, tarlada, madende, tersanede canı çıkan işçi, eğitimini de geliştiremez, dünyanın bütünsel işleyişini kavrama konusunda da eksik kalır. Oysa işçi sınıfı, tarihin gördüğü en yüksek kültüre sahip sınıfı, burjuvaziyi devirip onun yerine dünyayı yönetecektir. Dolayısıyla, aydınlara ihtiyacı vardır. İşte bu aydınlar da karşı sınıfın içine doğmakla birlikte ondan kopmaya hazır aydınlar olacaktır.

Parantezi kapatalım. 1870'ten sonra, Marx'ın da 1850'den itibaren yerleşmiş olduğu Londra'ya taşınan Engels, sevgili arkadaşının 1883'teki ölümüne kadar onunla birlikte, onun ölümünden sonra ise kendi başına, hem uluslararası işçi hareketinin ve sosyalist hareketin gelişmesi için karınca gibi pratik çalışma yapmış, hem de Marksizmin çeşitli alanlarda geliştirilmesi amacıyla araştırmış ve yazmıştır. Öldüğünde ardında Marksizmin fikirlerine ve programına dayanarak inşa edilmiş koskoca bir İkinci Enternasyonal bırakmıştır. Marx öldüğünde adı bütün Avrupa hareketinde saygıyla anılmakla birlikte takipçileri bir avuç gibi görünüyordu. Engels ölürken Marx ile birlikte kurdukları hareketin dev bir sosyalist işçi hareketi haline geldiğini biliyordu.

Bu hayat, 1848 Alman devriminde silah elde karşı devrimin güçlerine karşı çarpışan bir militanı, sadece doğduğu ülke Almanya'da değil, bütün Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) burjuva partilerinden bağımsız bir işçi sınıfı partisini inşa için gecesini gündüzüne katan Leninvari bir faaliyete götüren bir çizgide yaşanmıştır. Yani hem Deniz Gezmiş'in hayatıdır, hem Lenin'in. Bu hayat, bir devrimcinin yapabileceği her türlü faaliyeti içeren bir hayattır. Hiç ama hiç unutulmamalı, bir an akıldan çıkarılmamalı: Aynen Marx'ın hayatı gibi,

Engels'in hayatı da fildişi kulesinde teori yapan bir aydının ya da komünizme sadece fikirleriyle katkıda bulunan bir düşünürün hayatı değildir. Silahlı mücadeleye varana kadar işçi sınıfını örgütlemeye ve devrimle iktidarı ona kazandırarak sınıfsız bir toplumun yolunu açmaya adanmış bir hayattır. Ne Marx'ı, ne de Engels'i başka türlü anlamak mümkün değildir.

Paris'ten Londra Highgate Mezarlığı'na 40 yıllık yoldaşlık

Marx ile Engels'in arkadaşlığı, dostluğu, yoldaşlığı ve çalışma ortaklığı tarihte az görülen türdendir. İki dev, önce 1842'de Marx *Rheinische Zeitung* (Ren Gazetesi) adında bir demokrat gazetenin editörü, Engels ise müstear adla yazılar yazan gencecik bir yazarken Köln'de kısaca tanışırlar. Sonra birbirlerinin yazılarını okumaya başlarlar. Her ikisi de Hegel'de doruğuna ulaşan Alman felsefesinin devrimci kanadının mensubudur. Ama her ikisi de çevrelerindeki ego patlamalarına, kendine düşkünlüklere tepki içindedir. Genç ve daha az genç çevrelerinin felsefi anlamda Hegel'in idealist yaklaşımlarını sürdürmesine karşı mesafe koymaya başlamışlardır. Hegel'in izleyicilerinden Ludwig Feuerbach'ın Hegel'i maddi dünyanın belirleyiciliğini görmezlikten geldiği için eleştirmesi her ikisini de etkilemiştir. Marx Hegel'in hukuk felsefesini eleştirir, devletin ve bürokrasinin gerisinde koskoca bir toplum olduğunu keşfetmeye başlar. Engels 1842'de çalışmak için gittiği Manchester'de ilk elden yaşadığı deneyimler temelinde kapitalizmi daha hızla kavrar ve (birazdan sözünü edeceğimiz) çalışmalar yayınlamaya başlar. Nihayet Engels Paris'e Marx'ı ziyarete gider. 23 Ağustos-2 Eylül 1844 arasında on gün boyunca tartışır, konuşurlar. Asla sona ermeyecek dostluk ve ortaklık başlamıştır. Marx 26 yaşındadır, Engels 24.

Ortaklık deyince, Marx'ı ve Engels'i akademik ölçülerle ele alanlar hemen yazdıkları ortak yapıtlara dönerler. Bu yapıtların önemini yadsıyacak değiliz. Modern çağı bunlar aydınlatmıştır. Ama Marx ile Engels her ikisi de devrimcidir. İlk ve temel dürtüleri, Marx'ın tam da aynı yıl, 1844'te, kendi düşünme süreci için düştüğü notlar olan "Feuerbach Üzerine Tezler" diye bilinen aforizmalarının on birincisinde söylediği gibi, "filozoflar[ın] bugüne kadar dünyayı yorum[lamış]" olmalarıyla yetinmeyip, "dünyayı değiştirmek"tir. Dolayısıyla birlikte devrimci faaliyete ve örgütlenmeye dalarlar. Marx Paris'te canlı olan sosyalist hareketin içinde çalışır, polemikler yapar (özellikle Proudhon'a karşı yazılmış olan *Felsefenin Sefaleti*). Engels Londra'da zaten o dönemin güçlü işçi hareketi Çartistlerle ilişki kurmuştur. Kapitalizmin sarsıcı bir eleştirisini ilk kez *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* başlığını taşıyan ayrıntılı incelemesinde ortaya koyar. Ayrıca her iki kentte ve daha sonra Almanya ile Fransa arasındaki konumu dolayısıyla avantaj sağlayan Brüksel'de Alman komünist işçi çevreleriyle ilişki kurmuşlardır. Bu çalışmayı koordine etmek için Komünist Haberleşme Komiteleri adında uluslararası bir ağ oluştururlar. Bütün bu çalışma tarihi önemde iki ürün verir.

Birincisi, *Komünist Manifesto*'dur. Bu, 1847'de iki kongre toplayan Komünist Liga'nın Marx ve Engels'e verdiği **örgütsel görev** sonucunda yazılmış bir parti manifestosudur. Komünizmin uluslararası planda hâlâ bir numaralı kaynağı olan bu metin genellikle Marx'ın adıyla hatırlanır. Metnin bir edebi şaheser olmasını Marx'ın kalemine borçlu olduğumuz doğrudur. Ama fikirler o kadar ortak ki! *Manifesto* aslında büyük ölçüde Engels'in daha önce kaleme aldığı, "komünizmin esasları"nı ortaya koyan bir metinden hareketle yazılmıştır.

Manifesto 1848 Şubatı'nda yayınlanır yayınlanmaz önce Paris'te, ardından Almanya'da, sonra da Avrupa'nın dört bir köşesinde devrimler patlak verir. Marx ve Engels hızla Almanya'ya geçerler, işçi sınıfının en gelişkin olduğu bölge olan (ve her ikisinin de doğduğu) Ren eyaletinde Köln kentine yerleşirler, *Neue Rheinische Zeitung* (Yeni Ren Gazetesi) adında bir gazete çevresinde Alman devriminin proletaryanın etrafında oluşacak bir demokratlar cephesi doğrultusunda gelişmesi için öncü bir mücadele vermeye başlarlar. 1848 sonunda gericilik baskın çıkmaya başlarken güney Almanya'da bir silahlı ayaklanma patlak verir. Engels bu silahlı ayaklanmaya katılır, elde silah devrimcilik yapar. Ayaklanma ve daha genel olarak devrim yenilgiye uğradıktan sonra Marx ve Engels Almanya'dan ayrılmak zorunda kalırlar. İşte 1842'den beri işçi sınıfı içinde ve devrimci çevrelerde sürdürülen faaliyetin ikinci ürünü, Marksist hareketin, ilk kez Alman devriminde ana hatları *Komünist Manifesto*'da ortaya konulmuş olan bir program temelinde, Komünist Liga'nın, yani tarihin ilk Marksist partisinin öncülüğünde iktidar mücadelesi vermesidir. Önderlerin birinin yaşı 30'dur, ötekinin 28. Alman devrimi deneyimi Marx ve Engels'in bütün yaşam çabasına damgasını vuracak büyük tarihsel dönüşüm noktasıdır.

Standart tarih yaklaşımı, Marx ve Engels'in gençliklerinde bir "delilik" yaptıktan sonra işin kitabı yanına döndükleri türünden bir izlenim yaratır. Şurası doğrudur: 1850 yılında Marx Londra'ya, Engels de Manchester'e yerleştikten sonra uzun bir teorik çalışma dönemi başlar. Ama bunun nedeni gençlik deliliğinden sonra olgunlaşma falan değildir. Marx, 1848 devriminin 1847'de patlak veren ekonomik krizin ürünü olduğu kanısındadır. Bu kriz aşıldıktan sonra devrimin duraladığı saptamasını yapar; bir sonraki krize kadar kapitalizmin sırrını ortaya koyacak teorik çalışmasını bitirebilmek için hummalı bir çalışmaya girer. Engels ise aile şirketinde çalışarak Marx'a destek olur, kendisi de sürekli yazar, çizer. Marx ile Engels'in (devrimin yenilgisinin etkisiyle paramparça olan) Komünist Liga'yı tasfiye ettikleri (1852), yeni bir örgüt de kurmadıkları ve bu anlamda Lenin'den farklı olarak işçi sınıfı partisinin sürekliliğinin ve bağımsızlığının önemini bu dönemde henüz kavramamış oldukları ortadadır. Ama, bu, kimsese Marx ve Engels'in sağa sola akıl vermek için "teori yaptıkları"nı söyleme hakkını vermez.

Birincisi, bitirilmeye çalışılan yapıt *Das Kapital*'dir! Bugün devrimcilikten yorulan herkes "yazacağım" diye ortaya çıktığında, ne yazacağını bile bilmeden

önemli bir şey yapacakmış süsü veriyor buna. Biraz izan! Biraz tevazu! Bununla, Marx ve Engels'in en azından yardımcı kadrolar aracılığıyla (etraflarında onların fikirlerine bağlanmış işçiler ve aydınlar vardır çünkü) Komünist Liga'nın sürekliliğini sürdürmeye çalışmamalarının devrimci faaliyet açısından yanlış olmadığını söylemiyoruz. Elbette yanlıştı bu. Sadece eleştiride biraz ölçülü olmanın gerekliliğini ya da Marx'ın taklit edilmesinin veya insanın kendisini örgüt faaliyetinden çekmesinin gerekçesi olarak gösterilmesinin gülünç olduğunu anlatmaya çalışıyoruz.

İkincisi, bu seçiş somut kriterlere bağlanmıştır. Nitekim 1857-58'de dünya çapında ekonomik krizin ilk işaretleri görülmeye başlar başlamaz Marx (aralarındaki mektuplaşmalarda okunabilecek samimi düşüncelerin kanıtlandığı gibi) telaş içinde teorik çalışmasını tamamlayıp devrimci faaliyete dönebilmek için kendini paralamıştır! Yani "ben biraz yazayım" diye kenara çekilip gevşeyerek bir daha geri gelmeyenlere örnek olamaz Marx.

Üçüncüsü, 1857-58 kısa bir kriz olarak geçtikten sonra, 1860'lı yıllarda dünya çapında devrimci bir dalga yükselmeye başlayınca, Marx devrimci örgütçülüğe **boyu boyunca** dönmüştür. Bu dalga ABD'de köleci Güney ile köleciliğin ilgası için mücadele eden Kuzey'i karşı karşıya getiren İç Savaş ile başlamıştır. Marx 18. yüzyılda Amerikan devriminin yaşlı kıtada burjuva devrimi için bir işaret fişegi olduğu gibi, köleliğin ilgası için verilen (ve Amerika'ya göçmüş olan Marksist devrimcilerin de saflarında kahramanca çarpıştığı) İç Savaş'ın da Avrupa işçi sınıfını 1848'den beri içinde bulunduğu uyuşukluktan kurtaracağını öngörmüştür. Bu öngörü doğru çıkar. Britanya işçi hareketinin Amerika'daki ilerici davaya gösterdiği örnek dayanışma, Polonya'da 1863'te patlak veren köylü ayaklanması, Almanya'da işçi hareketinin, İtalya ve başka ülkelerde devrimci faaliyetin yükselmesi, sonunda 1871'de Paris Komünü ile taçlanacaktır. Marx ve Engels buna hazırdır. Çünkü 1864'te daha sonra Birinci Enternasyonal olarak bilinecek olan Uluslararası İşçi Birliği'nin kuruluşuna işçilerin daveti üzerine katılan Marx, kısa süre içinde bu hareketin beyni ve baş örgütçüsü olmuştur. Engels Manchester'den Akdeniz ülkelerindeki seksiyonların sorumluluğunu yapmıştır, ama esas emekli olup 1870'te Londra'ya gelir gelmez Marx'ın Enternasyonal'deki hemen hemen bütün görevlerini devralır ki Marx teorik çalışmasına dönebilsin.

Nihayet, teorik çalışmaya en fazla yoğunlaştıkları dönem olan 1850'li yıllarda bile Marx ve Engels işçi hareketiyle ve örgütlenme faaliyetiyle ilişkilerini bütünüyle kesmemişlerdir. Marx Londra'da Çartistlerle bağıni sürdürmüştür. 1856'ya kadar her ikisi de Çartistlerin gazetesi *People's Paper*'a (Halkın Gazetesi) düzenli olarak yazmışlardır. Marx onyılın başında komünistlerin devrimci faaliyetleri dolayısıyla yargılandıkları Köln davası konusunda faal olmuş, daha sonra *Köln (Komünistler) Davası Üzerine Açıklamalar* başlığıyla yayımlanacak olan kitap boyu bir teşhir çalışması hazırlamıştır. Onyılın sonunda ise komünistlerin bağımsız bir işçi partisi kurma çabasına darbe vurmak için Marx'a hücum eden Vogt

adlı bir demokrata cevap olarak, daha sonra *Bay Vogt* (ya da *Herr Vogt*) adını taşıyacak koskoca bir kitap yazmıştır. Arada Polonya ayaklanmasını incelemek için çok zaman sarf etmiştir. Engels ile birlikte, Almanya’da (Ferdinand Lassalle ile birlikte) ve Amerika’da (oraya göçmüş komünist devrimciler aracılığıyla) işçi sınıfının örgütlenme faaliyetine destek olmuşlardır vb. Bütün bunlar, köşesine çekilmiş “kitabını yazan” Marx ve ona destek olan Engels imgesinin ne kadar yanlış olduğunu ortaya koyar.

Birinci Enternasyonal (1864-76) dönemi örgütlenme faaliyetleri, Paris Komünü için yaptıkları çalışmalar, 1870’li yıllarda özellikle Alman işçi hareketinin inşası için gösterdikleri çaba ve Rusya’da emeklemeye başlayan devrimci harekete verdikleri pratik ve teorik destek, Marx’ın 1883’teki ölümüne kadar iki arkadaşın devrimci faaliyetle hiçbir şekilde ilişkilerini kesmediklerini açıkça ortaya koyar. Marx’ın ölümünden sonra Engels’in uluslararası işçi hareketinde oynadığı rolü aşağıda ayrıca ele alacağız.

Kısacası, Marx ve Engels 40 yıl boyunca beraber çalıştılar demek, bazılarının hemen aklına gelen ilk şey demek değildir. Yani Marx ve Engels, “fikir arkadaşı” değildiler. Terimi dar anlamında, fiziksel bir indirgemecilikle ele almazsak “silah arkadaşı” idiler. Yani aynı uluslararası devrimci işçi hareketi ya da partisi içinde mücadele eden iki yoldaştılar. Teorik çalışmaları da insanlık daha iyi yorumlasın diye yapılmamıştır. İnsanlık daha iyi yaşasın diye yapılmıştır. Bunun için devrimci faaliyetin gerektiğini biliyorlardı. Teorik çalışmaları, o devrimin, proleter devriminin yolunu ışıklandırın diye yapılmıştır. Şimdi, bunu hiç unutmaksızın, teorik alandaki ortaklık ve işbirliklerine artık geçebiliriz.

Kutsal Aile’den Kapital III. cilde yarım yüzyıllık fikir işbirliği

Engels müthiş bir alçakgönüllülükle her zaman kendi rolünü Marx’inkine göre ikincil olarak sunmuştur. Bu konudaki ünlü metaforu “ikinci keman”dır:

Marx’ı kaybettiğimizden bu yana onu temsil ettiğimin sanılması benim için bir talihsizlik. Bir ömür boyunca, bana uygun düşen işi yaptım, yani ikinci keman oldum; doğrusu alnımın akıyla, az-çok bu işin üstesinden geldiğime inanıyorum. Ve Marx gibi olağanüstü bir birinci kemana sahip olduğum için mutluyum.

Bu teşhise itiraz etmek zordur, ama Engels’in insan düşüncesinin Marksizmde ifadesini bulan dev sıçramasındaki rolünü azımsamak da yanlış olur. Görelim.

Engels 1842’den itibaren Manchester’de, yani 19. yüzyılda “dünyanın atölyesi” olan Britanya’nın en büyük sanayi merkezinde çalışmaya başladığı için, hem kapitalizmin gerçek dünyasını (bunun ürünü yukarıda sözünü ettiğimiz *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu* başlıklı kitaptır), hem de o dönemde bir Britanya bilimi durumunda olan siyasal iktisadı (Adam Smith, David Ricardo ve diğerleri) incelemiştir. Yani Engels’in felsefeden, hukuktan ve devlet konusunun

incelenmesinden “sivil toplumun anatomisi”ne dönüşü ve siyasal iktisada dalışı Marx’tan öncedir. Sadece bu kadar da değil. Bu çalışmasının ürünü olarak yazdığı, *Ekonomi Politüğün Eleştirisinin Anahatları* başlıklı çalışma (1843) bu alanda Marx’ın yaptığı her şeyden öncedir. Bir kere kavram hemen dikkat çekecektir. Marx’ın *Kapital*’deki yaklaşımına damgasını vuracak kavram, “**ekonomi politüğün eleştirisi**” ilk kez Engels tarafından biçimlendirilmiştir. Daha da ötede, bu çalışmanın Marx üzerinde olağanüstü bir etki bıraktığı biliniyor. Herkes Marx’ın 1844 *Paris Elyazmaları*’nı, öteki adıyla *Felsefi ve Ekonomik Elyazmaları*’nı, Marksizmin felsefeden ekonomi politüğe geçişinin bir yatağı olarak çok önemser ama Marx bu elyazmalarını kaleme almadan önce *Anahatlar*’ı okumuştur!

1844’te Paris’te birlikte geçirilen on günden sonra, Marx ile Engels bir süre boyunca bir dizi çalışmalarını ortak yapar, ortak imzalarlar. İçinden çıktıkları “sol Hegelci” akımı eleştirdikleri *Kutsal Aile* ve yine bu okulu eleştirirken kendi maddeci (materyalist) tarih anlayışlarını ilk kez derli toplu ifade ettikleri *Alman İdeolojisi* (her ikisi de 1845) böyledir. Bu dönemin doruğu olan *Komünist Manifesto* (1848) da böyledir. Üstelik yukarıda belirtildiği gibi bu büyük bildiri Engels’in 1847’de kaleme aldığı “Komünizmin İlkeleri” broşürüne yaslanır. Bütün bu ortak kitap ve metinleri kaleme alan hep Marx olmuştur. Ama çok uzun ortak mesai yatar bunların ardında.

1850’li yıllarda Marx ekonomi politik çalışmalarını derinleştirdiğinde, işbirliği giderek ortak çalışmalar yayınlamaktan işbölümüne doğru bir değişim gösterir. Ama yine birinin katkısının nerede başlayıp ötekininkinin nerede bittiği, tarihçilerin bile uzun süreler boyunca anlayamayacağı kadar belli olmadan. Örneğin, Marx’ın *New York Tribune* gazetesine köşe yazarı gibi yazılar yazması söz konusu olduğunda, onun imzasıyla yayınlanan yazıların bir bölümü aslında Engels’in kaleminden çıkmıştır. Bu durumun en çarpıcı örneği daha sonra *Almanya’da Devrim ve Karşı Devrim* başlığıyla kitaplaştırılacak olan 1848 Alman devrimi yazılarıdır. Onlarca yıl bunları Marx’ın yazdığı sanılmış, gerçek sonradan ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, Engels’in 1876-78 yılları arasında Alman sosyalist basınında yayımlandıktan sonra kitaplaştırılan çalışması *Anti-Dühring*’in ekonomi politüğün tarihine ilişkin 10. bölümü Marx’ın eseridir. Ama bu da keşfedilecek bir gerçek olarak kalmıştır.

Sadece ortak yazmak değil. Her iki düşünür de kendi çalışmaları için her zaman diğerini başhakem olarak kabul etmiştir. *Kapital*’de Engels’in katkısı, kapitalist şirketin ve sanayinin işleyişi konusunda içeriden bilgi sağlamaktan karşılıklı tartışmaya, oradan yazılanları Engels’in okumasına kadar uzanan bir yelpazeye yayılır. Daha da önemlisi, Marx 1867’de birinci cildi kendisi yayına hazırladıktan sonra ikinci ve üçüncü ciltler onun ömrü boyunca gün yüzünü görememiş, Marx öldükten sonra notlarını keşfeden Engels, kimi yazımı ilerlemiş, hatta bazen tamamlanmış bölümlerden oluşan, kimi ise sadece başlangıç notları olan bu müsveddeler üzerinde hayatının sonuna kadar süren müthiş yoğun bir çalışmayla

bunları yayınlamıştır.

Kapital'in bu iki cildinin, ama özellikle üçüncü cildinin Marx'ın bu büyük yapıtının bütünsel anlamının kavranabilmesi için ne kadar önemli olduğunu burada uzun uzadıya anlatmak mümkün değil. Sadece şunu belirtelim: Marx'ın bütün amacı, kapitalizmin, toplumsal yapının neresinde yer alırsa alsın bütün insanlara gösterdiği yüz (yani ilişkilerin tezahür biçimi) ile gerçek ilişkilerin birbirlerinden çok farklı olduğunu, farklı olmakla kalmayıp yüzey görünüşünün özdeki ilişkileri gizlediğini göstermektir. Birinci cilt sadece gerçek, özdeki ilişkileri ortaya koymuştur. Üçüncü cilt olmayınca bu temel önerme kanıtlanamayacaktır, iki ayaktan biri eksik kalacaktır. Engels, Marx'ın okunmaz el yazısını da sökerek bu iki cildi yayına hazırlamakla *Kapital*'i bizlere armağan etmiş olmaktadır. Bu işi, Marx'ın düşüncesini onun kadar tanıyan ve kapasiteleri bakımından onun gibi yükseklere erişebilen bir başka insan daha olamayacağı için başka kimsenin yapması mümkün değildi. Engels'in bütün öteki katkılarını silip atsak, sırf *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerini yayına hazırlamış olması dahi proleter devrimine ve sınıfsız toplumu kurma davasına ebediyen unutulmayacak bir katkıdır.

Engels'in bu iş üzerinde çalışırken ne yaptığının gayet iyi farkında olduğunu da kaydetmeliyiz. Sık sık *Kapital* üzerinde yapmakta olduğu çalışmanın “her şeyden daha önemli” olduğunu yazmıştır çalışma arkadaşlarına mektuplarında. O kadar önemli ki, oluşmasında çok büyük bir rol oynadığı İkinci Enternasyonal'in 1889'da Paris'te yapılan (ve sonradan kuruluş kongresi olarak kabul edilen) toplantısına, çok önemsedığı halde katılmamıştır. Neden? “Uzak durmam lazım... [yoksa] buraya bir sürü görevle dönerim (...) İnsan böyle şeyleri bir kongrede reddedemez, ama, üçüncü cilt [*Kapital*] gün yüzüne çıkacaksa, benim reddetmem şart.” İşte bu kadar önemli görmektedir yapmakta olduğu işi. Haklı olarak!

Ayrıca bunun büyük bir fedakârlık olduğuna da işaret etmek gerekir. Birazdan göreceğimiz gibi, Engels diyalektik maddeci yaklaşımı doğa bilimlerine uygulamayı erkenden kendi görevi olarak benimsemiş, yıllar boyunca bu konuda dirsek çürütmüştü. Bu çalışmanın ürünü olarak bir kitap hazırlıyordu. Başka bütün öteki kişisel çalışmalarını ihmal etmesini bir kenara bıraksak bile bir bakıma “hayatının eseri”, neredeyse kendi *Kapital*'i olarak planladığı bu çalışmaya son halini verememiş olması, Marx'ın *Kapital*'ine verdiği önceliğin ne kadar özverili bir davranış olduğunu bize gösterir. Bu adamlar birer dev, birer büyük deha oldukları halde sorunları egoları değildir. Sorunları davaya en iyi nasıl hizmet edileceğidir! *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerine Engels'in de imzası konulsa yeridir!

Bütün bunlardan dolayı şöyle söyleyebiliriz: İşbirliği, Engels 1895'te ölene kadar sona ermemiştir. Birbirlerini etkiledikleri ilk birkaç yılı bırakıp dar anlamda ortak çalışmaya başladıkları tarih olarak *Kutsal Aile*'nin yazıldığı yılı başlangıç alırsak, işbirliği 1845'te başlamış 1895'e kadar devam etmiş demektir. Sembolizme bakın: koskoca bir yarım yüzyıl!

Bu bölüme son vermeden önce Engels'in “ikinci keman” benzetmesinin bir

yere kadar doğru olmakla birlikte Engels açısından aşırı alçakgönüllü bir ifade olduğunu da vurgulamak gerekir. Bakın Marx kendi çalışmaları hakkında ne diyor: “Biz [Engels ve ben] ortak bir plan doğrultusunda ve ön mutabakat uyarınca çalışıyoruz.” Daha ötede Marx, aynen arkadaşı gibi büyük bir alçakgönüllülükle şöyle diyor: “Senin de bildiğin gibi: 1) Her konuda daima geç kalırım ve 2) her zaman senin ayak izlerini takip ederim.”

Engels’in özel katkısı

Şimdiye kadar Engels’in kişisel dost, yoldaş ve fikir arkadaşı olarak Marx’la ortak davalarına yaptığı katkıları ele almış olduk. Şimdi bir de Engels’in ortak olarak geliştirdikleri düşünce havuzuna kendi köşesinden yaptığı katkıları ele alalım. 1844’ten Marx’ın ölümüne dek yaptıkları faaliyette, düşünce ve devrimci pratik alanlarında hep diyalog içinde olduklarını, birbirlerine sürekli danıştıklarını, yaptıkları her çalışmayı birbirlerine gösterdiklerini asla unutmamadan. Şöyle ifade edelim: *Kapital*’in, *18 Brumaire*’in, *Fransa’da İç Savaş*’ın tartışmasız Marx’ın yapıtları olduğu gibi, tartışmasız Engels’in olan yapıtları bir gözden geçirelim.

Erken aşamada ortak havuza katkı olarak görülebilecek çalışmalara yukarıda değindik: *Ekonomi Politikin Eleştirisinin Anahatları*, *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu* ve “Komünizmin İlkeleri”. Bunların hepsinin 1840’lı yılların çalışmaları olduğunu biliyoruz. Marx ile Engels’in ortak imzalarını taşıyan kitapların da 1840’lı yıllarda kaleme alındığını biliyoruz. Engels, 1850’li ve 1860’lı yıllarda çalışma hayatına ve siyasi konulara ayırdığı zamanın dışında derinlemesine bir çalışmayla bir kitap yazacak zamanı anlaşılan bulamamıştır. Bu iki onyıll boyunca yazdıkları hep kısa parçalar. Esas verimli çağı 1870’li ve 1880’li yıllardır.

Engels’in olgunluk yapısını betimlemek için hangi alanlarda yoğunlaştığına işaret etmek en ufuk açıcı yöntem olacaktır. Genel kural olarak öyle görünüyor ki Engels, Marx’ın derinleştiği alanları ona bırakacak, kendisi onun derinleşme fırsatı bulamadığı alanlara yoğunlaşacaktır. Marx tabii her şeyden önce tarih ve ekonomi alanlarına odaklanmıştır. Marx’ın *Kapital*’inin ve onun ardında yatan ve çok geniş bir tarihe ve coğrafyaya yayılan çalışmalarının, kendi ortak yöntemlerinin, diyalektiğin insan toplumlarına yeterince kapsamlı bir yaklaşımı sağlayacağına belli ki inanmış olan Engels, bu yöntemi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi doğa bilimleri alanına uygulamak istemiştir. Burada açık seçik bir işbölümü söz konusudur. Bu büyük işbölümünün dışında da benzer bir kalıbın daha ikincil olarak uzmanlık alanlarına uygulandığı görülmektedir. Marx matematik, tarım ve felsefe konusunda uzmanlık alanı denebilecek kadar yoğun çalışmalar yapmışken, Engels kendi çabasını onun bir ölçüde açıkta bırakmış olduğu alanlar üstünde yoğunlaştırır: savaş ve askerlik sanatı, konut sorunu, kadim tarih. Üçüncü olarak, Engels asıl Marx’ın alanı olan felsefede ve sosyalizmin tarihinde önemli yapıtlar vermiştir. Dördüncüsü, Engels Batı’da “vülgarizasyon” olarak anılan sıradan hal-

kın anlayabileceği biçimde ifade etme işini (buradaki kelime “vülger” kelimesinde olduğu gibi “bayağı, kaba” gibi anlamlar taşımaz, Latince’deki “*vulgate*” yani halk teriminden türeyen bir sözcüktür bu) çok iyi yapar. Çalışmalarının önemli bir bölümü, bu olumlu anlamda “vülgarizasyon” çalışmalarıdır aynı zamanda. Şimdi bu alanlarda verdiği eserlere kısaca göz atalım.

Doğa bilimi alanında diyalektik ve tarihsel maddeciliğin uygulanması projesi, 1870’li yılların ortalarından 1880’li yılların ortalarına kadar aralıklı olarak devam etmiş bir çalışmadır. Ama tam anlamıyla kitaplaştırılmamıştır. Engels’in bir ölçüde geliştirdiği bir elyazması vardır ortada. Ama kendi elyazmasını kitaplaştıracağına Marx’inkini (*Kapital*’i kast ediyoruz elbette) yayına hazırlamıştır! Dolayısıyla bu elyazması onun ölümünden sonra tamamlanmamış bir kitap halinde yayınlanmıştır: *Doğanın Diyalektiği*. Ancak bu durumu hafifleten bir başka kitap vardır, o da *Anti-Dühring*’dir. Dühring adlı, sosyalist ama Marx’a aşırı derecede eleştirel yaklaşan bir aydının kitapları 1870’li yıllar Almanyasında sadece genç aydınlar üzerinde değil işçiler üzerinde de önemli etkiler yaratmaya başlamıştı. Dühring bütün doğa bilimlerini de içine alan çok kapsamlı bir felsefi sistem kurma peşindeydi. Alman sosyalistleri, bu kadar geniş kapsamlı bir sistemle ancak engin kültürüyle Engels’in başa çıkabileceğini bildikleri için ona Dühring’e bir cevap vermesi için uzun uzadıya baskı uyguladılar. Sonunda Engels, doğa bilimi üzerine çalışmalarını da kullanarak 1876-78 arasında sosyalist basında makaleler yayınladı. Bunlar daha sonra *Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* başlığını taşıyan bir kitap haline getirildi. Kısaca *Anti-Dühring* olarak bilinen işte bu kitaptır.

Engels’in diyalektiği doğa bilimine uygulama girişimi, özellikle son yarım yüzyılda Marksistler arasında gözden düşmesinde rol oynayan faktörlerden biridir. Batı Marksizminin akademik dünyasında bu girişim nedense çok itici görülmüştür. Biz doğa bilimleri konusunda katıyen söz söyleyebilecek durumda olmadığımız için sadece bir noktaya değinerek geçeceğiz. Engels, derdini çok iyi anlatır. Mesele elektronların, protonların ve nötronların artı ya da eksi işareti değildir. Mesele değişimdir. Ona göre, doğa bilimlerinin 19. yüzyıldaki gelişmesi, toplumların tarihinde olduğu gibi doğada da her şeyin sürekli bir değişim içinde olduğunu ortaya koymuştur. Engels bu değişimin bütün doğayı kapsayan üç uğrağına işaret eder. Astronomi evrenin ve dünyanın kökenine ilişkin teorileriyle cansız doğanın da bir tarihi olduğunu ortaya koyar. Hayatın kendisinin, yani canlılar evreninin de bir tarihi olduğu, belirli bir aşamada ortaya çıkmış olduğu artık bilinmektedir. Nihayet insanın canlılar âlemi içinden uzun bir değişim, dönüşüm, seçim ve adaptasyon süreci sonucunda ayrıştığı ve meydana geldiği de evrim teorisince gösterilmiş bulunmaktadır. Demek ki üç ana uğrak, **evren, hayat ve insan tarihsel gelişmenin ürünüdür**. Yani Engels doğanın da bir tarihi olduğunun altını çizmektedir. Diyalektik, Hegel’deki idealist biçimi bir kez aşıldığında, doğrudan doğruya değişimin biçimlerinin ve dinamiğinin incelenmesinin yöntemidir.

O zaman demek ki doğa bilimlerinde de diyalektiğin izin sürmek gerekir. Engels doğa bilimlerinin kendi gelişmesi içinde, bu diyalektiği kısmi ve tedrici biçimde ortaya çıkarttığını ileri sürer, ama bu keşfin felsefi temellere kavuşturulmasının çok daha sağlıklı sonuçlara yol açacağına ısrar eder.

Engels özel olarak Darwin'i ve evrim teorisini çok önemsemiştir. Ona (ve Marx'a) göre evrim teorisi sınıf mücadelesinin doğa bilimindeki temelidir. Bir bütün olarak doğa ile bir bütün olarak insanın dünyası arasındaki belirleyici bağ/geçişini oluşturur. Darwin'in biyolojik türler için yaptığı bir bakıma Marx'ın insanın toplumsal doğası için yaptığı buluşun paralelidir. Ama Engels, evrim teorisinin sadece popüler algılamada değil, biyologlar arasında da yalnızca "en güçlünün hayatta kalması" olarak sunulmasını aşağılamayla ve alayla karşılar. Ona göre, türler arası ve içi bu güçlülük yarışı imgesi, aslında kapitalist piyasadaki rekabete ilişkin kafalardaki imgenin doğa dünyasına transplantasyonudur. Bir kez bu yapıldı mı, burjuva düşünür dönüp bu sefer de "gördünüz mü, rekabet doğada da temel ilke, demek ki toplumun örgütlenme ilkesinin de bu olması gerekir" diyecektir. Böylece kapitalist ekonomiden doğaya taşınan bir ilke sırası geldiğinde kapitalizmi haklı göstermek için kullanılmaktadır! Bu yaklaşımın en ileri ve vahşi ifadesini, toplumda da zayıfların yok olup gitmesinin yararlı olacağını vaz eden sosyal Darwinizmde ve onun uzantısı olarak 20. yüzyılın ilk yarısında aşağı ırk ve bireylerin yok edilmesi yoluyla ırkın temizlenmesini öngören "eugenics" hareketinde bulduğunu biliyoruz. Engels, aynen erken çağında, kapitalizmin sosyo-ekonomik karakterinin ürünü olan işsizlik ve düşük ücret illetini doğal nedenlere bağlayan Malthus'un nüfus ilkesiyle olduğu gibi, olgunluk çağında da aynı işlevi başka biçimde gören sosyal Darwinizm ile de mücadele etmiştir.

Engels'in üslubu o kadar yalın, düşünsel formülleri o kadar berrak, düşünsel zinciri öylesine akıcıdır ki, *Anti-Dühring* kuşaklar boyunca Marksizmin ana kaynaklarından biri olmuştur. Ancak polemik yapılan şahsiyetin özellikleri yüzünden kitapta "yok yok" olduğundan kitap hem uzamakta, hem de bazı bölümleri doğa bilimlerinde yetişmemiş insanlar için anlaşılmaz ve sıkıcı olabilmektedir. Fransız sosyalistleri (ilk girişim Marx'ın damadı Paul Lafargue'dan gelir) kitabın bazı bölümlerini alarak yeni bir derleme yapmışlardır. Engels buna İngiliz maddecilerini eleştirel biçimde değerlendiren bir önsöz yazmış ve ortaya Marksizmi en iyi anlatan popüler yapıtlardan biri olan *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm* çıkmıştır. (Bu kitapçık tabii daha sonra sayısız dile çevrilmiştir.) Bu, Engels'in Marksizmin felsefi temellerini ortaya koyduğu ilk yapıtıdır aynı zamanda. Burada esas olarak bilimsel sosyalizmin kendinden önceki ütopik sosyalistlere olan borcunu ödüyor, ama onlardan çok büyük farklarını da ortaya koyuyordu. Bundan bir süre sonra yayınladığı *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* ise Marksizmin Alman felsefesi ile ilişkisini anlatır. Marx'ın ekonomik yapıtının, özellikle *Kapital*'in bütünüyle İngiliz ekonomi politiğinin eleştirel bir değerlendirmesine yaslandığı hatırlanırsa, kurucu ataların, Lenin'in "Marksizmin üç kay-

nağı” olarak sunduğu Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politiği ve Fransız sosyalizmi ile ilişkileri konusunda kendi kalemlerinden değerlendirmeleri böylece tamamlanmış oluyor.

Kadim tarih alanında Engels Amerika kıtasının kuzeydoğusunda yaşayan Amerika yerlisi (“Kızılderili”) kabilelerin toplumsal yaşamının ayrıntılı bir incelemesine girişen antropolog Lewis Morgan’ın çalışmasından hareketle, Marx’ın notlarından da yararlanarak, Marx’ın hemen ölümünün ardından Marksist literatürün en önemli yapıtlarından birini yayınlamıştır: *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Elbette ana tezler Morgan’dan gelir, ama bunların geniş bir Marksist tarih anlayışını temellendirmesi bütünüyle Engels’in katkısıdır. Bu kitap Marksizm için çok önemlidir. Birçok neden arasında birkaçını hızla sayalım.

Birincisi, Marksizm, bazılarının sandığı gibi hiç de “devletçi” bir akım değildir, tam tersine (anarşizm kadar ama ondan çok daha akıllı biçimde) devlet karşıtıdır. Bunu da devletin toplumsal hayatın genel işleyişi için gerekli olmadığı, devleti yaratan ve gerekli kılanın toplumun sınıflara ayrışması olduğu, devletin bir sınıfın başka sınıfları hâkimiyeti altında tutmak için kullandığı bir aygıt olduğu fikrine dayandırır. *Köken*’de, Engels, bir ekonomik artığın olmadığı, dolayısıyla özel mülkiyete dayalı sınıfsal ayrışma tanımayan toplumların, insanlık tarihinin çok büyük bölümünü (bugün biliyoruz ki yüzde 95’ini) kapsadığını, bu toplumlarda devlet olmadığını bilimsel olarak ortaya koyar. Devlet bu kadar uzun bir tarihsel dönem var olmadığına göre gelecekte de olmayabilir. Bütün mesele sınıfların ortadan kaldırılmasıdır.

İkincisi, özel mülkiyetin de belirli koşullarda var olabilen, tarihsel bir kurum olduğu ortaya konulmuştur *Köken*’de. Yani insanın “sahip olma” ve “rekabet” gibi asli, ayrılmaz, doğal özellikleri falan yoktur, bütün bunlar tarihi ürünlerdir. Tarihsel koşulları ortadan kalkınca bunlar da özel mülkiyetle birlikte ortadan kalacaktır.

Üçüncüsü, *Köken*, Marksizmin kadınların ezilmesi olgusunu tarihi ve ekonomik olarak temellendirmesinde bir dönüm noktasıdır. Engels, kadının tarihi gelişme sonucunda erkeğin karşısında yenik düşerek ezilen cins haline gelişini sosyo-ekonomik temellerde açıklamıştır. Bugün bu kitapta savunulan şu ya da bu ayrıntı düzeyindeki tarihsel olgunun Engels’ten sonra ortaya çıkan yeni verilerle yanlışlanmış olduğunu söylemek moda olmuş durumda. Bunun bir düzeyde zerre kadar önemi yoktur! Önemli olan Engels’in kadının ezilmesini toplumun sosyo-ekonomik yaşamı üzerinde temellendirmesi, doğal olarak “ikinci sınıf” bir yaratık olmadığını kanıtlamış olması, dolayısıyla var olan toplumsal zincirlerin kırılması halinde kadının kurtuluşunun ve özgürleşmesinin mümkün olduğunu ortaya koymuş olmasıdır. Anaerik toplumlar tarihte var olmuş mudur, olmamış mıdır gibi tartışmalar bu tarihsel atılımın yanında önemsiz kalır. Bizim bildiğimiz, Morgan gibi dar bir alanda çalışan uzmanlar dışında, 19. yüzyılda, elbette kendi cinslerinin ezilmesi ve kurtuluşu konusunda çalışmış kadın aktivistler ve

düşünürlerin yanı sıra, büyük düşünür olarak kabul edilip kadınların ezilmesi sorununu mesele edinen **sadece iki erkek** vardır. Biri ilerici liberal John Stuart Mill, öteki ise Friedrich Engels. Bu durumda Marksizmin kadın sorununa duyar-sız kalmış olduğunu ileri sürmek biraz olgulara aykırı kaçmıyor mu?

Engels'in 1872'de kaleme aldığı altı değişik yazısından oluşan *Konut Sorunu* başlıklı kitap ise kapitalizmde konutun, mimarinin ve şehirciliğin nasıl sınıf ilişkilerinin ve sınıf mücadelesinin damgasını taşıdığını ortaya koyar.

Nihayet, Engels'in en özel uzmanlık alanına geliyoruz: savaş ve askerlik sanatı. Engels bu alanda o kadar gelişkin bir bilgi dağarcığına sahipti ki, arkadaş-ları arasında takma adının "general" olmasını bir yana bırakalım, yazdığı birçok savaş analizi yazısı, imzasız yayımlandıkları için burjuva tarihçilerince uzun süre boyunca, kimliğini belli etmek istemeyen Prusyalı ya da Avusturyalı generallerin veya harp uzmanlarının çalışmaları sanılmıştır! Bu analizleri arasında en ünlülerinden biri, 1870 yılında Prusya-Fransa savaşında belirleyici bir muharebe olan Sedan savaşına ilişkin olarak, olaydan bir hafta önce, coğrafi koşulları, birlik sayılarını, iki ordunun farklı birliklerinin konuşlanmasını vb. gözden geçirerek Fransız ordusunun yapmayı planladığı anlaşılan manevrayı yaparsa büyük bir hezimete uğrayacağını öngörmüş olmasıdır. Sadece bu kadar da değil: Yenilginin tam tamına nerede yaşanacağını da saptamıştır! Bu muharebe Fransız İmparatoru III. Bonaparte'ın devrilmesiyle sonuçlanmıştır. İşin ilginç yönü bu tür bir askeri öngörü kapasitesinin, Marksist partiye büyük siyasi avantajlar kazandırmasıdır. Marx, Birinci Enternasyonal'in kendisine verdiği bir görevi yerine getirerek Enternasyonal adına yazdığı bir bildiride bu askeri öngörüye yaslanarak doğru bir siyasi analiz yapmış ve bu analiz de çarçabuk doğrulanmıştır! Bize daha yakın bir konuda, Kırım savaşı konusunda da Engels'in askeri dehasının kendini gösterdiği hep vurgulanır. Bu yazıları, Marx ile Engels'in Osmanlı hakkındaki yazılarını bir araya getiren *Doğu Sorunu* başlıklı derlemede okumak mümkündür.

Engels sadece askerlik sanatı üzerine uzman değildi. Orduların yapısı, savaşın teknolojik altyapısı, profesyonel, paralı asker ve gönüllü orduları ile yurttaşlar ordusunun farklılıkları, askerlik ve savaşa ilişkin ne varsa Engels'in ilgi alanına giriyordu. Eklemeye gerek var mı? Engels ve Marx (burada, alışıldan farklı olarak Engels'in adını bilhassa öne yazıyoruz!) bütün yurttaşların askerlik görevi yapacağı bir orduyu öteki ordu türlerine göre üstün görüyordu. Nedeni de işçi sınıfının silah kullanmayı öğrenmesinin devrimci içeriğiydi.

Marx'tan sonra Engels

Marx'ın 1883'te uzunca bir hastalıktan sonra hayatını yitirmesi, hareketin en önemli önderinden yoksun kalması anlamını taşıyordu. Aslında epeyce yol gidilmişti. Teorik alanda *Kapital*, göz kamaştırıcı bir yapıt olması dolayısıyla, her ne kadar susuz kumkumasına getirilmeye çalışılsa da etkisini çok yaygın hissettiriyordu. Pratik alanda Marx ve Engels, uluslararası işçi hareketinde işçi sınıfı-

nın mücadelesine zararlı bir dizi yönelişe karşı zafer kazanmıştı: Komünist Liga döneminde hareketin işçi sınıfı temelinde yürümesi yolunda verdikleri mücadele kazanılmıştı. Enternasyonal döneminde gerek İngilizler arasında (John Weston), gerek Proudhon'da, gerekse kendilerine çok daha yakın olan Lassalle'de ortaya çıkan, sendikaların bir işe yaramayacağı yolundaki çok zararlı sonuçları olabilecek yaklaşım yenilgiye uğratılmıştı. Nihayet ve en önemlisi, politikayı düzen içi bir faaliyet gibi gören her türlü anarşist unsura karşı Marx Enternasyonal'in kararlarına işçi sınıfının bütün burjuva partilerinden bağımsız bir siyasi partiye ihtiyacı olduğunu geçirmişti. Ama Paris Komünü ertesinde yenilginin yarattığı demoralizasyon kadar anarşistlerin liderlerinden biri olan Bakunin'in yıkıcı ve manipülasyonlara dayanan propagandası dolayısıyla zayıfladığı bir momentte Enternasyonal tasfiye edilmişti.

Marx öldüğünde hareket zayıf bir anında idi. Üstelik bu hareket yeniden ayağa kalktığına, daha önce ulaştığı sağlam başlangıç noktalarından yola çıkıp çıkmayacağı da belli değildi. Engels'in Marx'tan sonraki 12 yıllık hayatında yaptığı hemen hemen her şey, mirasın Marx'ın getirdiği yerden geri düşmesini engellemeye, temellerini sağlamlaştırmaya, hatta mümkün olduğunca ileri gitmesini sağlamaya yönelik olmuştur. *Kapital*'in yayınlanmamış olan iki cildini yayına hazırlamak gibi bir görevin harekete ne kadar büyük bir katkı olduğu anlatılamaz. Öteki uçta Engels hareketin gelişmesine katkıda bulunmak için çok sayıda ülkenin partilerinin liderleriyle sürekli bir temas içinde kalmıştır. Kendisi, Marx'ın kızlarından Laura Lafargue'a bir mektubunda durumu şöyle betimliyor:

Beş büyük ve birçok küçük Avrupa ülkesi ile ABD'deki hareketi izlemek zorundayım. Bu maksatla üç Almanca, 2 İngilizce, 1 İtalyanca **günlük gazete** ve 1 Ocaktan itibaren bir de Viyana gazetesi alıyorum, toplam 7 tane. **Haftalıklardan** ise Almanya'dan 2, Avusturya'dan 7, Fransa'dan 1, Amerika'dan 3 (2 İngilizce, 1 Almanca), 2 İtalyanca, ve 1'er tane de Lehçe, Bulgarca, İspanyolca ve Çekçe geliyor ki, bu dillerden üçünü henüz yeni öğreniyorum.

Tabii bu tablo Engels'in yabancı dillerle ilişkisini getiriyor akla. Dil konusunda az görülen bir yeteneğe sahip Engels. 12 dili o dillerde yazışma yapabilecek kadar iyi biliyor, arkadaşlarının ifadesiyle bir ikinci 12 dilde de "kekeleyebiliyor"! Enternasyonalist çalışma bakımından yabancı dil bilgisinin önemini bilenler bu çalışkan adamın, politik ve teorik alanlardaki gayretine bu alanda da ne kadar büyük emek kattığını anlayacaklardır.

Engels'in Marx sonrası dönemde yürüttüğü faaliyet, bilindiği gibi, II. Enternasyonal'in kuruluş dönemine rastlar. I. Enternasyonal'in Marksist yöneliş açısından kazanımlarını koruyup ilerletmek bu yüzden çok somut bir anlamda önemlidir. I. Enternasyonal, Bakunin anarşistlerine, Proudhon "mütüalist"lerine, Britanya'nın "trade-unionist" bilinç yayıcısı sendikacılarına, Lassalle önderliği-

nin Bismarckçılığına karşı Marksist perspektifin ve programın üstünlüğünü büyük mücadelelerden sonra sağlamıştı. II. Enternasyonal 1889'da neredeyse Marksist bir örgüt olarak kurulacaktı. Ama baştan itibaren içinde daha sonra oportünizm ve revizyonizm olarak nitelenecek akımları da içeriyordu. Enternasyonal'e bağlı partiler, en başta Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD), ama onun yanı sıra SPD'nin Avusturya'daki kardeşi, Britanya'da Labour (İşçi Partisi) ve Jean Jaurès önderliğinde birleştikten sonra Fransız hareketi, büyüdükçe, güçlendikçe, burjuva kurumları içinde (belediyelerde, parlamentoda vb.) güç kazandıkça, sendikaları birer düzen içi pazarlık manivelası olarak kullanmayı öğrenince, bu zararlı eğilimler görülmedik derecede güçlenecekti. İşte Engels'in hayatının son demlerinde verdiği büyük mücadele bu eğilime karşı idi.

Burada bu mücadeleyi sistematik biçimde ele alamayız. Bazı kilometre taşlarıyla yetinmek zorundayız. Bu konuya girerken şunu söyleyelim: İkinci Enternasyonal'de revizyonizme ve Rusya'da bunun ifadesi olarak önce "ekonomizm"e, ardından Menşevizme karşı mücadelesinde, Lenin kavramlarının ve düşüncelerinin çoğunu Engels'ten devralmıştır. En önemlisi belki de "oportünizm" kavramıdır. Bizim geriye doğru izini sürdüğümüzde görebildiğimiz kadarıyla bu kavramın mucidi Engels'tir. Ama bu kavrama ilişkin bir berraklığa gitmeden önce, başka bir noktayı vurgulamamız gerekiyor.

"Parlamenter budalalık" ya da "dar kafalılık" olarak Türkçeleştirilebilecek olan, Batı dillerinde (İngilizce'deki biçimiyle söyleyecek olursak) "cretinism" olarak ifade edilen kavram da aslında Marx ve Engels'ten, ama bizim görebildiğimiz kadarıyla esas olarak Engels'ten gelir. Üstelik bu kavram, öyle 1870'li ve 1880'li yıllarda değil, ta 1848 devrimi içinde ve için formüle edilmiştir. Engels'in *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim*'de verdiği şu harikulâde (ve hasmın canını acıtacak kadar hiciv dolu) tanıma bakar mısınız?

Parlamenter budalalık, talihsiz kurbanlarında, tarihte ve gelecekte tüm dünyanın, kendilerinin de üyesi olma onurunu taşıdıkları belirli temsil organlarındaki oy çoğunluğu tarafından yönetilip belirlendiğine ve meclis duvarları dışında olup biten savaşlar, devrimler (...) [vb.] bütün her şeyin, o anda yüce meclislerinin gündemini işgal eden önemli konu her ne ise, bununla alakalı kıyas kabul etmez olaylarla karşılaştırıldığında bir hiç olduğuna cidden inanmak şeklinde kendini gösteren bir bozukluktur.

Muhtemelen kavramın tarihteki ilk tanımı olan bu muhteşem pasajı geçmeden önce "cidden" kelimesine dikkatinizi çekmek isteriz. Koskoca cümlemin içine hince ve hınzırca sokuşturulmuş bu kelime, parlamenter dar kafalılığın girdabına kapılmış "solcu"ların sadece kelimenin kötü anlamında, yani halkı uyutmak için "politikacılık" yapmakta olmadıklarını, tamamının olmasa bile büyük çoğunluğunun parlamenter süreçlerin her şeyden, savaşlardan, devrimlerden vb. daha belirleyici olduğuna kendilerinin de inandığını bıyık altından bir gülüşle ifade eder!

Engels, 1880’li ve 1890’lı yıllarda kitleleşme ve parlamenter başarı ortamında bu “bozukluğun” nüksettiği teşhisini yapar. Bunun bir sonucu olarak da oportünizm eğilimini gösterir. 1891’de Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD), 1875’te Lassalle’cılarla Marksistler arasındaki birleşme sırasında kabul edilmiş olan (ve Marx’ın ünlü “Gotha Programı’nın Eleştirisi” metninde yerden yere vurduğu) programın yerine yeni bir program kabul ettiğinde (“Erfurt Programı” diye bilinir), Engels bu metin üzerine bir değerlendirme yazmıştır. Bu metinde içinde bulunulan anın başarısı için hareketin geleceğini harcamaya razı olmak, yani bugün çıkan fırsatların (“opportunity”) hareketin esas tarihsel hedefine zarar verecek biçimde üzerine atlamak, oportünizm olarak tanımlanmıştır. Revizyonizmin ünlü sözcüsü Eduard Bernstein, 1899’da yayınladığı ünlü *Sosyalizmin Varsayımları* kitabında “amaç hiçbir şeydir, hareket her şeydir” derken, hiç referans yapmadan, ama gayet bilinçli biçimde Engels’in mahkûm ettiği oportünizmi adını vermeden savunuyordu. Engels, anlık avantajlar için hareketin geleceğini boşlamayı karşısına alıyordu. Bernstein ise gelecek önemsizdir, önemli olan bugün elde edilendir demektedir.

İşte bu Bernstein Engels’in erkenden hedefi haline gelecektir. Daha doğrusu Engels ile Marx’ın. Bernstein 1899’da revizyonizmin manifestosu olarak iş gören ünlü kitabını yayınladıktan sonra onunla esas mücadele eden Rosa Luxemburg olarak bilinir: *Devrim mi, Sosyal Reform mu?* başlıklı kitabında Rosa, Bernstein’ı yerden yere vurmuştur. Genellikle bilinmeyen, Bernstein bu eğilimlerini çok daha erken, 1879’da ilk kez ve elbette çok sınırlı biçimde ortaya döktüğünde Engels ile Marx’ın ona ve fikir arkadaşlarına karşı çok ciddi bir savaş açtığıdır. O zamanki adıyla Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin (SAPD) o dönemdeki yayın organı olan *Sozialdemokrat*’ın, üyelerinden biri henüz 29 yaşındaki Bernstein olan Yayın Kurulu, partinin proletarya politikasını terk ederek burjuvaziye ve küçük burjuvaziye açılmasını savunan bir küçük “Manifesto” yayınlınca, Marx ile Engels, bu sonuncunun kaleme aldığı bir “Genelge Mektup”la bu gelişmeye sert bir müdahale yaparlar. Genelge söz konusu Yayın Kurulu üyelerinin sosyal demokrat bir küçük burjuva partisi kurmasının en doğru yol olacağını, iki partinin ittifak kurup kurmayacaklarının daha sonra tartışılabileceğini belirtir.

Bu genelgenin daha sonra Bolşevizme ve genel olarak devrimci Marksizme bırakacağı önemli bir miras da büyük partilerin parlamento grubunun “parlamenter dar kafalılığın” yatağı olarak düzene her türlü adaptasyonun üreyebileceği bir topluluk olması riskine karşı, parlamento grubunun partinin bütününe karşı mutlak biçimde tâbi olmasını ilke olarak savunmasıdır. Bolşevizmin bu ilkesi de aslında Engels’ten ve Marx’tan gelmektedir.

Engels, iyi bir Marksist olarak, büyümekte olan işçi partilerine, yani Marksist partilerin o dönemdeki adıyla “sosyal demokrasi”ye musallat olan bütün bu zararlı eğilimler karşısında (parlamenter “dar kafalılık”, oportünizm, reformizm vb.), sadece bunlarla nasıl mücadele edileceğine ilişkin bir tartışmaya girişmekle

yetinmemiş, bunların maddi temelini de kavramaya çalışmıştır. Burada da genellikle Lenin'in zihninin ürünü olarak bilinen bir kavramın ilk mucidi Engels'tir: "işçi aristokrasisi". Engels, içinde yaşadığı Britanya'nın işçi sınıfı için çok erkenden "burjuvalaşma" teşhisi koyar. Bunu da Britanya'nın dünya pazarı bağrındaki avantajlı konumuna atfeder. Zamanla "işçi aristokrasisi" kavramını kullanmaya başlar. Bu teşhis daha sonra bütün emperyalist ülkeleri kapsayacak şekilde genişleyecektir. Yani Lenin'in emperyalizm teorisinin komünist hareketin strateji ve taktikleri açısından en önemli boyutlarından biri olan işçi aristokrasisi teorisi, kökenini en ufak bir kesinti olmaksızın Engels'te bulur. (Tabii emperyalizm Marksizm içinde bir teorik kavram olarak 20. yüzyılın başında doğmuştur, Engels'te bu anlamda mevcut değildir.)

Bu konuya son vermeden önce ekleyelim: İkinci Dünya Savaşı sonrasında aynı olguyla bir kez daha karşılaşan Maoculuk ve ona akraba olmakla birlikte ondan ayrı bir akım olarak görülmesi gereken Üçüncü Dünyacılık, bu durumdan emperyalist ülkelerin işçi sınıfının kapitalist düzenle bütünleşmiş olduğu, devrimci karakterini toptan yitirmiş olduğu sonucunu çıkarmıştır. Engels'in (ve elbette Lenin'in) bakış açısının bu gerici teorik sonuçla hiçbir ilgisi yoktur. Bir yandan, "işçi aristokrasisi" de proleterdir ve 20. yüzyılda tekrar ve tekrar görüldüğü gibi, bıçak kemiğe dayandığında düzenin karşısına geçebilir. Bir yandan da, emperyalist ülkelerin proletaryasının sadece bir kesimini kapsar. Nitekim 1890'lı yıllarda Britanya'da işçi aristokrasisinin ayrıcalıklarından yoksun vasıfsız işçiler ayağa kalkarak mücadeleye giriştiklerinde ve şimdiki İşçi Partisi'nin (Labour Party), devrimci bir program temelinde olmasa da Britanya tarihinde ilk kez burjuvaziden bağımsız bir parti olarak inşasına omuz verdiklerinde yaşlı Engels bütün umudunun bu işçi katmanlarında olduğunu ifade etmiştir.

Engels "işçi aristokrasisi" ve biraz alaylı biçimde burada icat edeceğimiz bir deyimle "parlamento aristokrasisi", yani bir işçi partisinin parlamenter politikada güçlenmesinin kaymağını yiyen zümreler dışında, aydınların oynayabileceği rolü de çok eleştirel biçimde ele alır. Aşağıdaki pasaj her aydının çerçeveleterek çalışma masasının üzerine asması gereken bir dizi uyarı içeriyor:

Aldıkları "akademik" eğitimin (...) onlara subaylık rütbesi ve partide buna denk düşen bir konum hakkı vermediğini; partimizde herkesin kendi çalışmalarıyla kendini göstermesi gerektiğini; partide sorumlu konumların, tartışmasız şekilde var olsa bile sadece yazınsal yetenek ve teorik birikimle kazanılamayacağını, bunların yanı sıra parti mücadelesinin koşullarını iyi bilmek ve bunun biçimlerine uyum sağlamak, kişisel güvenilirliğini ve kişilik sağlamlığını kanıtlamak ve nihayet, savaşçı saflarına katılmaya hazır olmak gerektiğini, kısacası, "akademik eğitimliler", toplamda işçilerden öğrenecekleri şeylerin, işçilerin onlardan öğreneceklerinden çok daha fazla olduğunu anlamalılar.

Nasıl devrimci irade, disiplin, alçakgönüllülük ve inanç dolu satırlar! Çok

insan, bunların Marx ile Engels'in değil Lenin, Trotskiy ve Luxemburg'un kaleminden çıkacağını bekler. Ama işte büyük entelektüel, doğa bilimleri uzmanı, feylesof, Marksizmin iki teorisyeninden biri böyle konuşuyor, Lenin değil!

Engels'in oportünizm ve reformizme karşı verdiği bu mücadele sırasında, ölümüne aylar kala çok talihsiz bir olay da yaşanmıştır. Yaşlı devrimcinin Marx sonrası dönemde önemli mücadele araçlarından biri, Marx'ın doğrudan devrimci mücadeleyi öne çıkaran çalışmalarını devrimci mesajlar içeren önsözlerle yeniden yayınlamak olmuştur. Bu bapta, Marx'ın 1848'de Fransa'da yaşanan Şubat ve Haziran devrimlerini (tarihte, işçi sınıfının doğrudan öncülük ettiği ilk devrim 1848 Haziran devrimidir) analiz ettiği *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* kitabını da bir önsözle birlikte yayına hazırlamıştır. Bu kitap ve önsöz 1895'te yayınlanacaktır. Bu aşamada SPD artık Almanya'nın en güçlü partilerinden biri haline gelmiştir. (Birinci Dünya Savaşı'na doğru, çoğunluğu elde edememekle birlikte birinci parti haline gelecektir.) Parti yöneticileri, aşırı devrimci bir dilin partinin "saygınlığına" zarar getireceği kaygısıyla Engels'in önsözünü kuşa çevirirler. Ortaya çıkan metin, neredeyse devrimin miadının dolduğu izlenimini bırakmaktadır. Engels bu sansüre çok öfkelenir. Ama olan olmuştur, yaşlı ustanın ölümünden çok kısa bir süre önce düşüncesi içiştir edilerek kayda geçirilmiş, kitap raflardaki yerini almıştır! Bu olay Engels'in bütün mücadelesine rağmen oportünizmin (anın ihtiyaçlarının geleceği tehlikeye atması!) en azından Alman partisi içinde, ama aslında Enternasyonal çapında nasıl derinden derine gelişmekte olduğunun çok çarpıcı bir belirtisidir. Siz Bernstein 29 yaşında, 1879'da o bildiriye yayınladığı halde kitabını neden tam 20 yıl sonra, 1899'da yayınladı zannediyorsunuz? Bizim (hiçbir kanıt sunamadan ileri süreceğimiz) kanaatimiz, Bernstein'ın Engels'in ölümünü beklediğidir!

Stalin'e karşı Engels

Engels'in son yıllardaki faaliyetinin üzerinde durulabilecek başka birçok yanı var. Ama artık burada keselim. *Kapital*'in iki cildinin yayına hazırlanması, II. Enternasyonal'in ve partilerinin kuruluşu için bir bilgelik odağı olarak oynadığı rol ve oportünizme karşı verdiği mücadele, bizce yaşlı Engels'in, değeri ebediyen eskimeyecek katkılarıdır. Yalnız bitirmeden önce son bir noktaya değinmek istiyoruz. Marx ile Engels, geleceği öngörme konusunda, dengini bir daha bir tek Trotskiy'de bulacak bir dehaya sahiptiler. Daha ileri gidelim: Engels'in bu konuda Marx'tan da üstün olduğunu söyleyenler vardır. Bu da epey bir şey demektir! Marx, ta 1848'den başlayarak ve 1867'de daha da derinleştirerek kapitalizmin dünyayı ve insan ilişkilerini zamanla ne hale getireceğini, tam da bu üretim tarzının iç çelişkilerinden hareketle öngörebilmiş bir dâhidir! Tek bir örnekle yetinelim: Burjuvazinin ideologları dahi, 1990'lı yıllarda, Berlin Duvarı'nın çökmesi dolayısıyla Marksizmin prestiji yerlerde sürünürken bile, Marx'ın (ve elbette unutmadan Engels'in) ta 1848'de *Komünist Manifesto*'da onların "küreselleşme"

diye ideolojik bir ad taktıkları uluslararasılaşma sürecini nasıl milimi milimine öngörmüş olduğunu heyecanla ve şaşkınlıkla teslim etmişlerdir!

Bu öngörü kapasitesinin bir de komünizm adına yaratılacak felaketleri öngörme gibi bir yanı var. İki büyük devrimci sanki Stalinizm diye bir felaketin devrim sonrası toplumun üzerine çökeceğini sezmiş gibidirler. Burada konumuz Engels olduğu için, Marx'ı bırakarak onun üzerinde duralım. Engels'in hayatının iki ayrı evresinden iki örnek vereceğiz. İlki ta 1847'den, "Komünizmin İlkeleri"nden. Bu metin işçiler için anlaşılması kolay olsun diye soru-cevap halinde düzenlenmiştir. Bir soru da şudur: "Bu devrimin [yani komünist devrimin] yalnızca tek ülkede yer alması olanaklı olacak mıdır?" Engels'in cevabı kelimesi kelimesine şöyledir:

Hayır. Dünya pazarını yaratmış olan büyük sanayi, yeryüzündeki bütün halkları ve özellikle de uygar halkları öylesine birbirine bağlamıştır ki, her halkın başına gelecekler, bir ötekine bağlıdır... Komünist devrim, bu yüzden, hiç de salt ulusal bir devrim olmayacaktır. Bu, bütün uygar ülkelerde, yani en azından İngiltere, Fransa, Amerika ve Almanya'da, aynı zamanda yer alan bir devrim olacaktır... Bu, dünya çapında bir devrimdir ve dolayısıyla kapsamı da dünya çapında olacaktır.

Sorulan soru sanki Stalin'in gelecekte ortaya atacağı teze ("tek ülkede sosyalizm") ilişkin, verilen cevap da o tartışma içinde Marksizmin enternasyonalist bakışını temellendiriyor.

İlk nokta genç Engels'tendi, ikincisi ise yaşlı Engels'ten. Marx ile Engels'in (aynen Trotskiy hakkında Stalinistlerin geliştirdiği efsane gibi) köylü düşmanı olduklarına dair temelsiz bir rivayet vardır. Oysa, vakit kaybetmemek için delillere değinmeden söyleyelim ki, işçi-köylü ittifakı ta 1848 Alman devriminden Marx ile Engels'in hayatlarının sonlarında devrimin yeni diyarı olarak gözlerini diktikleri Rusya'nın gelecek devrimine kadar birçok bağlamda ikilinin esas stratejisi olmuştur. Ama işçi-köylü ittifakının sosyalizme yürüme bakımından bir çelişki içerdiği, en azından Ekim devriminden itibaren bilinen bir şey: Köylü ya küçük toprak sahibidir, ya da kapitalizm-öncesi zulüm sisteminin sonucu olarak toprak açlığı içindedir. Ona zaten sahibi olduğu toprak için güvence verildikten, toprağı olmayana da toprak verildikten sonra bütün bu topraklara el konulması demek, köylünün devrimin karşısına geçmesi demektir. Engels bu sorunun proletarya iktidarı tarafından nasıl ele alınması gerektiğini anlatıyor:

Sonra, iktidara geçtiğimizde, büyük toprak sahipleri için yapmak zorunda kalaçağımız gibi, küçük köylüleri (karşılığını ister ödeyerek, ister ödemeyerek) **zorla kamulaştırmayı aklımızdan bile geçiremeyeceğimiz de bir o kadar açık**. Küçük köylü karşısındaki ödevimiz, ilkin, onu buna zorlayarak değil, ama örnekler aracılığıyla buna götürerek ve toplumun yardımını onun buyruğı altına koyarak, onun bireysel mülkiyeti ve işletmesini, kooperatif işletmeye dönüştürmektir (vurgu bizim).

Biz her zaman 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyiminin Marksizmin programını uyguladığı için değil, uygulamadığı için çöktüğünü, yani Marksizmin yanlış olduğunu değil doğru olduğunu gösterdiğini söyledik. Stalinizmin “tek ülkede sosyalizm” ve “zorla kolektifleştirme” uygulamalarının nasıl Marksist programa bütünüyle aykırı olduğunu görebiliyor musunuz? Engels, 20.yüzyılın büyük tartışmalarını nasıl da sezmiş gibi!

Öngörü dehası

Öngörü meselesini açtığımıza göre birkaç örnek vererek bitirelim. Engels’in askeri öngörülerinin ne kadar güçlü olduğunun bir örneğini yukarıda Sedan Muharebesi bağlamında aktarmıştık. Şimdi daha politik konulara dönelim.

Yukarıda, Alman işçi sınıfı hareketinin ilk örgütlenme aşamalarında, özellikle 1860’lı yıllardan itibaren Ferdinand Lassalle’in önemli bir önder olduğunu, Marx ve Engels’in ona önem vermekle birlikte politik hatalarını ciddiyetle ele aldıklarını birkaç kez geçerken ifade etmiştik. Bu hatalar arasında belki de en önemlisi, Lassalle’in Alman birliğinin tepeden, junker yöntemleriyle ve Prusya hâkimiyeti altında inşasının en önemli tarihsel aktörlerinden biri olan Bismarck’la ittifak arayışıdır. Marx ve Engels buna elbette sınıf bağımsızlığı temelinde karşı çıkmışlardır. Engels, Almanya’daki askerlik sorununu da içeren bu tartışmada öne çıkmıştır. Ona göre, Bismarck, bütün politikasını, üç sınıfı (kapitalizm-öncesi büyük toprak sahibi junker’leri, burjuvaziye ve işçi sınıfını) dengede tutma üzerine yerleştiren Bonapartist bir yaklaşım izlemektedir. Burjuvaziye karşı bir denge oluşturmak için işçi hareketini kullanmasına kanmamak gerekir. “Bu hareket, işçileri bağımsız bir güce dönüştürdüğü ve böylece hükümet için tehlikeli hale geldiği an, birden her şey sona erecektir.”

Bu satırlar 1865’te yazılmıştır. Bu aşamada sadece Lassalle’in örgütü ADAC vardır. 1869’da Marksistler, başlarında Wilhelm Liebknecht (Karl’ın babası) ve August Bebel olmak üzere ayrı bir örgütlenmeyi başarırlar (“Eisenach’çılar”). 1875’te bu iki örgüt birleşir. Alman sosyalist işçi hareketi hızla büyümektedir. 1878’de Bismarck, her türlü sosyalist örgütlenmeyi yasaklayan Anti-Sosyalist Yasa’yı meclisten geçirir. Engels 13 yıl sonra kelimesi kelimesine haklı çıkmıştır. Neden? Kehanet değil elbette. Sınıf çıkarlarının, güçlerinin ve aktörlerinin dakik bir analizi. Marksizmin yöntemi.

İkinci örnek, Engels’in kendi ülkesinden ziyade Rusya’yla ve bir bütün olarak Avrupa devrimiyle ilgili. Marx ile Engels’in 1870’li yılların ikinci yarısından itibaren Rusya ile yakından ilgilendiği, geçmişte Avrupa gericiliğinin kalesi olarak gördükleri bu ülkenin şimdi tersine Avrupa devrimini tetikleyebilecek bir dinamit fişisi karakteri kazanmaya başladığını kavradıklarını biliyoruz. Engels hayatının sonunda bir mektubunda Marx’ın da Rusya’daki baş muhataplarından biri ve ilk Rus Marksist grubu olan Emeğin Kurtuluşu mensubu Vera Zasuliç’e Rus toplumunun Lenin ve Trotskiy tarzı bir analiziyle burjuvazinin nasıl (İngiltere ve

Devrimci Marksizm

Fransa'dan farklı olarak, fakat Almanya'ya benzer biçimde) mutlakiyetçi eski rejimin kanatları altına sığınmaya yatkın olduğunu, proletaryanın kendi mücadelesini siyasi demokrasi mücadelesiyle birleştirmek zorunda kalacağını, onun öncülüğündeki devrimin ise Avrupa'da ilk olarak Alman proletaryasını ayaklandıracığını yazmıştır. 1890'lı yıllar! Lenin yeni Marksist olmuş, Trotskiy daha kısa pantolonlu. Engels, 1917-18 yıllarında Rus proleter devrimi ve Alman devrimini tam tamına gerçekleştirdiği biçimiyle öngörmüştür. Neden? Kehanet mi? Hayır, Marksist yöntemin ufuk açıcı tarzda kullanılması.

Son örnek Lenin'in "Kâhince Sözlere" başlıklı bir yazısına konu olacak kadar çarpıcıdır. Engels Birinci Dünya Savaşı'nı, süresine ve ölü sayısına varana dek, ayrıntısıyla bir çeyrek yüzyıl öncesinden öngörmüştür! Bakın 1887'de ne yazıyor:

Prusya-Almanya için bundan sonra bir dünya savaşından başka herhangi bir savaş olanaklı değildir. Bu dünya savaşı da şimdiye kadar hayal edilmemiş derecede kapsamlı ve şiddetli olacaktır. **Sekiz ila on milyon** asker birbirini katledecek, bunu yaparken Avrupa'yı herhangi bir çekirge ordusunun bugüne kadar yaptığından çok daha yoksun bırakacak biçimde yiyip bitirecektir. Otuz Yıl Savaşı'nın yıkımları **üç ya da dört yıla** sıkışmış ve bütün kıtaya yayılmış olarak yaşanacaktır... (vurgular bizim).

Engels imparatorlukların çökeceğini, savaşın devrime yol açacağını falan da öngörüyor! Biz uzatmayalım. Sadece okurumuza alıntıda vurguladığımız sayıların tam tamına gerçekleştiğini hatırlatalım. Gerisi, Lenin'in, *Devrimci Marksizm*'in bu sayısında yayınlanmakta olan yazısında okunabilir.

Şimdi işin neredeyse şaka gibi olduğu bir noktaya geliyoruz. Herkesin bildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı, Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisinin Avusturya-Macaristan imparatorluğunun vekaletine karşı düzenlediği bir suikastle başlar. Bu olay (şimdi artık biraz alayla hatırlatıldığı gibi) okul kitaplarında esas nedenleri gizlemek için savaşın nedeni olarak da gösterilir. Engels bunu bile öngörmüştür! O olayın yaşanmasından 30 yıldan fazla bir süre önce, 1882'de yazdığı satırlarda, Çar'ın ajanlarının Balkanlarda ve özellikle Bosna-Hersek'te sürdürdüğü pan-Slav kışkırtıcılığı sonucunda, "ne kendilerinin, ne Avusturya'nın ne de Bismarck'ın kontrol edebileceği bir savaşı kucaklarında bulmaları işten değildir" demiştir! Ne demeli?

Final

Marx 1883'te öldü. Cenazesinde az sayıda yakını, dostu ve izleyicisi vardı. Engels, mezarı başında yaptığı konuşmada, "yaşamakta olan en büyük düşünür"ün öldüğünü, Marx'ın çok büyük bir bilim insanı olduğunu belirtiyor, ama onun "her şeyden önce bir devrimci" olduğunu vurguluyordu. Bu devrimci

Avrupa ve Amerika kıtalarında milyonlarca işçinin sempatisini kazanmış olan Uluslararası İşçi Birliği'nin (Birinci Enternasyonal'in) hem düşünsel planda, hem de pratik alanda önderi olmuştu. Ama 1883'te bu örgüt artık yoktu ve işçi hareketinin geleceği belirsizdi. Bu yüzdendir ki mezarının başında sadece bir avuç insan toplanmıştı.

Bundan sadece on yıl sonra, 1893'te İsviçre'nin Zürih kentinde 18 ülkenin sosyalist örgütlerinden ve işçi partilerinden 400'den fazla delegenin önünde konuşurken Engels bu salonun Marx'ın fikirlerine ve programına kazanılmış olduğunu bilmenin iç rahatlığıyla şöyle diyecektir: "Marx hayatta değil; fakat hâlâ yaşıyor olsaydı, Avrupa'da ve Amerika'da bir ömür boyu yarattığı esere onun kadar haklı bir gururla bakabilecek biri daha olmayacaktı."

Engels, Marx'ın başarıları konusunda konuşurken daima takındığı alçakgönüllü tavır içinde elbette kendisinin şahsi katkısını gündeme bile getirmeyecektir. Ama o anda, yoldaşıyla, dostu, arkadaşı, ağabeyiyle birlikte bütün bir ömür boyu kendilerini parladıktan sonra insanlığa ne kadar büyük bir miras bırakıyor olduklarını görmekten mutlaka derin bir mutluluk duyuyor olmalıdır.

Engels o mutlu günden iki yıl sonra hayata gözlerini yumdu. Ama bugün, 120 yıl sonra, gönül rahatlığıyla söyleyebiliyoruz ki, Marx ile ortak eseri, bütün ihanetlere rağmen, hâlâ yaşıyor.

Kaynaklara ilişkin not

Bu yazı serbest vezin yazılmıştır. Uzun yıllar boyunca Marx ile Engels'ten öğrenmeye çalışan birinin ömür boyu edindiği bilgilerinden derlenmekle birlikte son aşamada iki çok değerli kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan biri Ekim devrimi döneminin değerli aydını David Riazanov'un kendi alanında hâlâ bir klasik olan yapıtıdır: *Karl Marx/Friedrich Engels. Hayatı ve Eserlerine Giriş* (çev. Ragıp Zarakolu, İstanbul: Belge Yayınları, 5. Baskı, 2011). Öteki ise son dönemin hasadıdır, siyahi bir Amerikalı araştırmacının çok değerli bir eseridir: August H. Nimtz, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels* (çev. Can Saday, İstanbul: Yordam Kitap, 2012).